

УДК 327.01:327.8

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ГЕГЕМОНІЇ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

THE EVOLUTION OF APPROACHES TOWARDS THE UNDERSTANDING OF HEGEMONY IN THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

ЭВОЛЮЦИЯ ПОДХОДОВ К ПОНИМАНИЮ ГЕГЕМОНИИ В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Романюк Н. А.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка. E-mail: natal_kos@yahoo.com

Пурій М. Р.

Аспірант IV року навчання кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка. E-mail: mariya.puriy@gmail.com

Romaniuk N. A.

PhD in Political Science Lecturer at the Department of Country studies and International tourism of Ivan Franko National University of Lviv. E-mail: natal_kos@yahoo.com

Puriy M. R.

Fourth year PhD student at the Department of Country studies and International tourism of Ivan Franko National University of Lviv. E-mail: mariya.puriy@gmail.com

Романюк Н. А.

Кандидат политических наук, доцент кафедры страноведения и международного туризма Львовского национального университета имени Ивана Франко. E-mail: natal_kos@yahoo.com

Пурий М. Р.

Аспирант IV года обучения кафедры страноведения и международного туризма Львовского национального университета имени Ивана Франко. E-mail: mariya.puriy@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи реалізму, лібералізму, марксизму та конструктивізму до дослідження, аналізу та розуміння явища гегемонії в науці про міжнародні відносини. Проаналізовано основоположні твердження ключових представників кожного з запропонованих теоретичних напрямів щодо гегемонії. Підкреслено важливість теоретичного доробку представників кожного напрямку та доведено їх безпосередній вплив на формування і розвиток відповідної теорії у рамках науки про міжнародні відносини. Зокрема, аналізуються теоретичні погляди таких провідних у сфері міжнародних відносин науковців та теоретиків, як: Джон Айкенберрі, Роберт Гілпін, Чарльз Кіндлбергер, Джон Міршаймер, Джон Ратгі, Александр Вендт та Крістіан Реус-Сміт. Окрім цього, були досліджені погляди Антоніо Грамші, Роберта Кокса, Роберта Кеохейна та Джозефа Ная, які лягли в основу теорії гегемонії в рамках міжнародних відносин. Наголошено на основоположному впливі теоретичних підходів реалізму, лібералізму, марксизму та конструктивізму на розуміння явища гегемонії в наукових колах, а також на теоретичне обґрунтування та практичну реалізацію цього явища в міжнародних від-

носинах. Підкреслено актуальність дослідження явища гегемонії з погляду теорії і практики міжнародних відносин.

Ключові слова: гегемонія, теорія міжнародних відносин, реалізм, лібералізм, марксизм, конструктивізм.

Abstract. *The article examines theoretical approaches of realism, liberalism, Marxism and constructivism towards the investigation, analysis and understanding of the phenomenon of hegemony in theory of international relations. It analyzes the fundamental claims of key representatives of each of the suggested theoretical approaches regarding hegemony. The authors emphasize the importance of theoretical works of representatives of each approach and demonstrate their direct influence on the formation and development of the studied theory within the science of international relations. In particular, the article provides an analysis of the theoretical views of such leading international relations scholars and theorists, as John Ikenberry, Robert Gilpin, Charles Kindleberger, John Mearsheimer, John Ruggie, Alexander Wendt and Christian Reus-Smit. In addition, the views of Antonio Gramsci, Robert Cox, Robert Keohane and Joseph Nye, which formed the foundation of the theory of hegemony in international relations, were investigated. The authors emphasize on the fundamental impact of the investigated approaches of realism, liberalism, marxism and constructivism towards the understanding of the phenomenon of hegemony within the academia, as well as on the theoretical reasoning and on the realization of this phenomenon in international relations. Concordantly, the relevance of the study of the phenomenon of hegemony in terms of theory and practice of international relations is emphasized.*

Key words: hegemony, theory of international relations, realism, liberalism, Marxism, constructivism.

Аннотация. *В статье рассмотрены теоретические подходы реализма, либерализма, марксизма и конструктивизма к исследованию, анализу и пониманию явления гегемонии в науке о международных отношениях. Проанализированы основополагающие утверждения по гегемонии ключевых представителей каждого из предложенных теоретических направлений. Подчеркнута важность теоретического наследия представителей каждого направления и доказано их непосредственное влияние на формирование и развитие соответствующей теории в рамках науки о международных отношениях. В частности, анализируются теоретические взгляды таких ведущих в сфере международных отношений ученых и теоретиков, как Джон Айкенберри, Роберт Гилпин, Чарльз Киндлбергер, Джон Мирсхаймер, Джон Раджи, Александр Вендт и Кристиан Реус-Смит.*

Кроме этого, были исследованы взгляды Антонио Грамши, Роберта Кокса, Роберта Кеохейна и Джозефа Ная, которые легли в основу теории гегемонии в рамках международных отношений. Отмечено основополагающее влияние теоретических подходов реализма, либерализма, марксизма и конструктивизма на понимание явления гегемонии в научных кругах, а также на теоретическое обоснование и практическую реализацию этого явления в международных отношениях. Таким образом, подчеркнута актуальность исследования явления гегемонии с точки зрения теории и практики международных отношений.

Ключевые слова: гегемония, теория международных отношений, реализм, либерализм, марксизм, конструктивизм.

Постановка проблеми. У сучасному взаємозалежному та взаємопов'язаному світі ідеї та підходи, які генеруються державою-гегемоном, набувають світового значення, й реалізація її політики не обмежується лише національним чи регіональним контекстом, а

має глобальні наслідки. Тому для окремих міжнародних акторів у процесі реалізації їхніх інтересів на міжнародному рівні важливо враховувати закономірності становлення, формування та утвердження гегемонії в міжнародних відносинах. Це актуалізує дослідження явища гегемонії з погляду теорії і практики міжнародних відносин, особливо з огляду на складну геополітичну ситуацію, в якій перебуває сучасна Україна.

На нашу думку, одним із найважливіших аспектів комплексного дослідження явища гегемонії є аналіз підходів до цього явища у рамках різних теоретичних шкіл з міжнародних відносин. Звісно, погляди на гегемонію у представників різних напрямів та шкіл істотно різняться, зокрема у площині нормативних висновків щодо «бажаного», «неминучого» чи, навпаки, – «деструктивного» впливу гегемонії у міжнародних відносинах. Водночас, множина підходів забезпечує необхідне розуміння явища гегемонії як у теоретичній площині, так і вказує на можливості інструменталізації набутих знань при визначенні параметрів зовнішньополітичної поведінки у міжнародному середовищі з боку окремих акторів. З огляду на те, що представники реалізму, лібералізму, марксизму і конструктивізму неодноразово порушували у власних дослідженнях проблематику гегемонії, їхні погляди та підходи заслуговують на ґрунтовне (пере)осмислення в контексті розвитку української політичної науки та практики.

Мета статті – виокремлення та аналіз окремих теоретичних підходів до розуміння гегемонії в теорії міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Явище гегемонії у міжнародних відносинах є малодослідженим, особливо у рамках вітчизняної політичної науки. Представлена стаття спирається, здебільшого, на зарубіжні джерела, зокрема тематичні розробки Дж. Айкенберрі, Р. Гилпіна, Ч. Кіндлбергера, Дж. Мірсхаймера, Дж. Раггі та К. Реус-Сміта. Окрім цього, були опрацьовані погляди А. Грамші, Р. Кокса, Р. Кеохейна та Дж. Ная. З огляду на те, що більшість із праць вказаних авторів датовані або минулим століттям, або були написані щонайменше десять років тому, а також беручи до уваги складні процеси сучасного міжнародно-політичного розвитку, проблематика функціонування гегемонії й гегемонічних укладів у міжнародній системі набуває особливої актуальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах традиційних напрямів дослідження міжнародних відносин поняття «гегемонія» спочатку зводилося до домінування однієї держави в міжнародній системі. Таке тлумачення гегемонії слід розглядати як дещо спрощений спосіб концептуалізації відносин між державами, адже більшість дослідників все ж визнає, що гегемонія є набагато складнішим явищем.

Так, наприклад, представники марксистської традиції звертають увагу на так звану «еволюцію транснаціонального капіталістичного класу», яка, на їхнє переконання, виникла разом зі змінами в міжнародній економіці, що зростає й стає більш інтегрованою, як невід’ємна складова структури гегемонії та її функціонування [3, с. 345–346; 28 с. 27]. Навіть ліберальні теоретики визнають, що американська гегемонія, особливо в епоху глобалізації, охоплює набагато більше, ніж «звичайне панування» США, як наддержави [13, с. 49; 24, с. 142].

Проте найвагомішу традицію дослідження явища гегемонії у міжнародних відносинах має політичний реалізм, підходи якого динамічно розвиваються і в сучасних умовах. Останнє стосується не лише впливу ідей реалізму/неореалізму в наукових колах, але й їхнього значення при концептуалізації зовнішньополітичної поведінки міжнародних акторів. Зокрема, неможливо не помітити істотного місця реалізму у політиці сучасного гегемона – Сполучених Штатів Америки – на міжнародній арені [33, с. 69–72]. Більше того, сьогодні, коли проблеми безпеки набувають вирішального значення, – саме цей напрям забезпечує важливий експланаційний потенціал для пояснення зовнішньої політики США.

Згідно з підходами реалізму (а згодом і неореалізму), могутність є ключовою змінною, яка відповідає за формування міжнародної поведінки. Однак, саме поняття могутності має багато тлумачень. У розумінні реалістів могутність означає здатність актора змусити інших до певних дій чи бездіяльності у міжнародних відносинах.

У центрі неореалістичного підходу до трактування гегемонії є ті ж припущення, що становлять основу реалізму загалом: унітарні держави є головними акторами в міжнародному середовищі, а їхнє виживання, з огляду на його анархічність, забезпечується шляхом боротьби за панування, причому стабільність досягається за рахунок балансу сил.

Суттєвою відмінністю підходів неореалізму щодо гегемонії від класичного реалізму, є положення про провідну позицію окремих держав на визначених етапах історичного розвитку, яка дозволяє їм «організувати власні політичні, територіальні, і, особливо економічні відносини, керуючись міркуваннями власної безпеки та економічного інтересу» [5, с. 144]. Емпіричним підтвердженням цього слугують позиції Великобританія (XIX ст.) і США (починаючи з другої половини XX ст.) у міжнародній системі. Обидві країни посіли гегемонічні позиції, насамперед, завдяки військовій та економічній могутності, яка дала їм змогу або нав'язати власну волю слабшим акторам, або захопила останні до розвитку у фарватері їхньої політики.

Враховуючи припущення реалістів щодо суперницького характеру поведінки міжнародних акторів у міжнародному середовищі, яку вони характеризують як «гру з нульовою сумою», гегемонія має циклічний характер: одна держава гегемон змінюватиме іншу, оскільки нерівномірне економічне зростання перманентно трансформуватиме співвідношення могутності між акторами. Відповідні зміни в балансі сил, на думку неореалістів, супроводжуються гегемонічними війнами, наслідком яких є формування нової міжнародної ієрархії навколо нової держави-гегемона. [6, с. 286]

Незважаючи на те, що окремі представники реалізму порушують питання щодо того, чи може держава володіти достатнім потенціалом для досягнення світового панування, все ж більшість adeptів реалізму переконана: гегемонічні потуги, насамперед, як у випадку США, мусять подолати опір суперників задля забезпечення стабільності міжнародної системи [23, с. 240–242].

Тематичні дослідження Ч. Кіндлбергера започаткували відродження зацікавленості концепцією гегемонії на початку 1970-х років. Незважаючи на те, що окремі з його ідей мали чітке «ліберальне забарвлення», Кіндлбергера зазвичай зараховують до представників неореалізму, насамперед, через його переконання у необхідності «встановлення стандарту поведінки для інших країн» з боку провідної держави відповідної історичної епохи. Це дало б змогу подолати як наслідки анархії, так і потенційно руйнівну тенденцію до звуження національних інтересів [9, с. 21]. На думку Кіндлбергера, саме небажання США взяти на себе роль гегемона у міжнародних відносинах у міжвоєнний період стало причиною економічної кризи 1930-х років. Характерною відмінністю поглядів мислителя від підходів реалістів-традиціоналістів є його переконаність у тому, що наслідком існування держави-гегемона у міжнародній системі може бути «гра з позитивною сумою», оскільки через розширення економічних й торговельних зв'язків можуть виграти усі залучені актори [17, с. 28].

Класичні реалісти песимістичніше налаштовані щодо характеру міжнародних відносин. Вони, зокрема, вказують на можливість отримання відносної вигоди і стверджують, що економічний розвиток інших країн викликатиме, радше, занепокоєння у решти акторів, аніж стимулюватиме взаємне піднесення. Таким чином, економічна складова є найважливішим показником для визначення відносної могутності держави. Наприклад, еконо-

мічне зростання Японії, на переконання С. Хантінгтона, було тим, що «надавало американцям усі підстави для хвилювання» [12, с. 72].

Нещодавно аналогічну стурбованість було висловлено і щодо піднесення Китаю. Зокрема, один із провідних представників реалізму – Джон Мірсхаймер – стверджував, що «Сполучені Штати надзвичайно зацікавлені у сповільненні економічного зростання Китаю протягом найближчих років» [23, с. 402]. Хоча таке твердження і вказує на визнання важливості економічної могутності акторів на міжнародній арені, воно все ж істотно відрізняється від ліберальних поглядів на економічний розвиток та інтеграцію. Водночас, не слід залишати поза увагою позиції представників реалізму щодо економічного розвитку, адже вони мають потенційний вплив на міжнародну політику. Наприклад, тривале прагнення США до «стримування» Китаю виразно спирається на припущення неореалізму щодо неминучості конфлікту через зміни у розподілі економічного впливу та могутності на міжнародній арені.

Один із найвпливовіших теоретиків неореалізму – Р. Гилпін – значну увагу зосереджував на економічних аспектах домінування й суперництва у міжнародних відносинах. На його переконання, міжнародна система характеризується конкуренцією між провідними державами визначеного історичного періоду, що спричинена їхніми прагненням до домінування над суперниками і здатністю нав'язати власне бачення міжнародного порядку. Останнє, хоч і відображає національні інтереси конкретної держави, однак, може, водночас, гарантувати стабільність, доки позиція гегемона не буде підважена новою висхідною потугою [5, с. 150; 6, с. 228].

Таким чином, потенційні гегемони стають «жертвами» власного успіху: вони беруть на себе функцію забезпечення суспільних благ, що приносить визначену користь не лише для них, але й для їхніх конкурентів. У підсумку, це може призвести до перерозподілу могутності у міжнародних відносинах. Відповідно, міжнародна система характеризується неминучою циклічністю та конкуренцією між акторами, яка є наслідком постійних перетворень матеріальної сили і контролю над ключовими передовими технологіями [7, с. 298].

Припущення реалістів щодо війни і управління потенційними конфліктами займають важливе місце в теоретичних і прикладних аспектах функціонування гегемонії у міжнародних відносинах. Зокрема, ідеї Ч. Кіндлбергера не лише сприяли поверненню поняття гегемонії у тогочасний *mainstream* науки про міжнародні відносини і започаткували розвиток теорії гегемонічної стабільності, але й істотно вплинули на динаміку післявоєнного міжнародного порядку. Окрім цього, окремі аспекти теоретизувань Ч. Кіндлбергера були розвинуті у працях ліберальних дослідників.

Розглядаючи підхід ліберальних теоретиків до трактування явища гегемонії, зауважимо, що у 1980-х роках більшість (нео)лібералів істотну увагу зосереджувала на проблематиці заохочення міжнародної співпраці «після завершення гегемонії» [16, с. 184–186]. Це було зумовлене дискусією щодо відносного економічного занепаду США і, відповідно, необхідністю пошуку нових способів управління взаємодією міжнародних акторів. Проте, після завершення холодної війни США зберегли власні гегемонічні позиції в міжнародній системі. Відтак, дослідники акцентували на причинах невдач впливових міжнародних акторів у їхньому намаганні протиставитися американській могутності та, водночас, вказували на перспективи створення визначеного «балансу сил» у міжнародних відносинах, згідно з вимогами реалізму [35, с. 18–19].

Незважаючи на існування істотних відмінностей між різними напрямками ліберальної думки, особливо щодо економічних і політичних питань, для всіх представників лібералізму незаперечним є припущення, що «ліберальні норми і інститути (...) покликані

сприяти досягненню блага народів усього світу» [27, с. 9]. Це твердження, що відображає правомірність і універсальну привабливість ліберальних ідей, забезпечило потужний імпульс у становленні світового порядку після закінчення Другої світової війни, коли США посіли гегемонічні позиції на міжнародній арені. На думку лібералів, таке домінування частково засновувалося на привабливості американських цінностей і супутній здатності США «формуванню політичний порядок денний таким чином, щоб він впливав на формування іншими акторами власних преференцій» [24, с. 9].

Незаперечним фактом є те, що ідея «Америки» завжди була привабливою для багатьох осіб за межами США, створюючи потенційно важливе джерело впливу («м'яка сила») для американських політиків та економічних еліт. Впродовж більшої частини періоду холодної війни ліберальні ідеї були нормативною і програмною основою зовнішньої політики тогочасного гегемона – США. Постійне протистояння з Радянським Союзом вплинуло не лише на характер інституціоналізації глобальної безпеки, тісно пов'язаної з ліберальним економічним порядком, але й сформувало ідеологію Сполучених Штатів, як потенційного гегемона [11, с. 381–382]. Іншими словами, припущення лібералів щодо особливого, високо-інституціалізованого характеру післявоєнного економічного і політичного порядку не суперечить факту, що він був створений в умовах біполярної стратегічної та ідеологічної конфронтації. Водночас, упродовж останніх десятиліть ставлення до США у світі зазнало змін, а вплив ліберальних ідей в американських політичних колах відчутно зменшився [10, с. 148–150; 32, с. 25].

У теоретичній площині найбільш вагомий внесок у розвиток ліберальних теорій гегемонії здійснив Дж. Айкенберрі. Слід наголосити на двох аспектах запропонованого ним розуміння явища гегемонії: по-перше, війни та їхні наслідки слугують ідеальною основою для встановлення нового гегемонічного порядку і по-друге, матеріальна могутність може бути обмежена та контрольована шляхом встановлення конституціоналізованого (узаконеного) порядку [14, с. 29]. Якщо перше твердження загалом відповідає підходам неореалізму (у своїх дослідженнях Айкенберрі неодноразово посилається на ідеї Гілпіна щодо центральної ролі держави та циклічності міжнародної системи), то другий аспект є відрізняючим. Отож, держави зобов'язані дотримуватися «правил гри», які встановлюватимуть законні обмеження. На переконання Айкенберрі, ці «правила» не лише базуватимуться на «взаємній згоді», але й створюватимуть рамки для гегемонії, гарантуючи таким чином безпеку інших акторів [14, с. 31]. Більше того, інституціоналізований, регульований правилами міжнародний порядок сприятиме подоланню незмінно «анархічного характеру міжнародного середовища», – можливість чого опонується реалістами. Таким чином, забезпечуватимуться не лише функціонування стабільної міжнародної системи й пов'язані з її існуванням переваги, але й високий рівень взаємозалежності, які можуть бути знищеними лише у випадку масштабної кризи [13, с. 46].

На думку Айкенберрі, міжнародний порядок, як основна складова безпрецедентної могутності США, характеризується високим ступенем інституціоналізації. Саме Бреттон-Вудська система не лише дала змогу керувати й регулювати міжнародні економічні та політичні відносини, але й створила ключові стимули та забезпечила економічні переваги для всіх зацікавлених сторін. У той час, як ліберальний міжнародний порядок певним чином відображав та сприяв поширенню інтересів США як гегемона, інші держави отримували істотні переваги від функціонування передбачуваної, відкритої, заснованої на правилах економічного порядку, і найголовніше, – самообмеженої гегемонічної потуги: гегемона, як і інших акторів, обмежували параметри системи, яку він сам створив [14, с. 132; 19, с. 32–34].

Окремі науковці стверджують, що дискусія навколо явища гегемонії у марксизмі є свого роду анахронізмом. Однак, представники цього напрямку запропонували одні з найпереконливіших тверджень щодо природи гегемонії, зокрема крізь призму функціонування гегемонії США. З огляду на центральне місце історичного матеріалізму в марксизмі, існує певна спорідненість цього напрямку з реалізмом у площині розуміння проблематики влади/могутності.

З погляду марксистів, фундаментальними рушійними силами світової політики є класова боротьба та нерівномірний розвиток. Для цього напрямку дослідження міжнародних відносин, теорія гегемонії має лише відносну цінність, оскільки вся світова історія, на думку марксистів, заснована на протиріччях капіталістичних виробничих відносин. Тим не менше, вони часто використовують поняття гегемонії, асоціюючи його з пануванням.

Марксистичні, як і меркантилістичні, виходять із припущення про взаємозалежність багатства та влади. Як і реалісти, марксистичні підкреслюють роль гегемонії США у створенні світового порядку після Другої світової війни і вказують на наслідки зниження впливу американської могутності.

Значний вплив на обґрунтування явища гегемонії у межах марксизму здійснили дослідження Р. Кокса, якого вважають найбільш важливою постаттю серед представників нео-грамшизму. Р. Кокс розвинув власне розуміння гегемонії під впливом поглядів марксиста А. Грамші, що фокусувало його увагу на історичній еволюції капіталізму й ідеологічних дискурсах, які виникли навколо неї. Його праці поєднують оригінальні марксистські постулати щодо засобів виробництва, матеріальних умов і класового протистояння з проблематикою ролі ідеології та ідей. Зокрема, в одній із своїх найвідоміших статей, що була опублікована більш як чверть століття тому (1981 р.), Р. Кокс описав формування «складного обопільного та інтерактивного цілого», в якому інститути сприяють закріпленню конкретного міжнародного порядку через матеріальні можливості, інститути та ідеї [2, с. 126–138; 3, с. 24.]

На перший погляд, концептуальні рамки, у межах яких Р. Кокс формулює власні твердження, що відображають основоположні припущення про суперечливий характер класових суспільств та нерівномірність розподілу влади й життєвих можливостей, істотно відрізняються від запропонованих Дж. Айкенберрі. Однак, аналіз його поглядів на гегемонію все ж забезпечує потенціал для пошуку визначених аналогій з лібералізмом. Насамперед, на переконання Р. Кокса, одним із ключових завдань капіталістичної держави є створення ідеологічної підтримки для легітимації існуючого (несправедливого) порядку. Отож, Кокс, як і Айкенберрі, визнає, що, принаймні для окремих класів-союзників у різних частинах світу, потенційно існують значні переваги від співпраці з наявним гегемоном [3, с. 7].

Окремий внесок марксизму у розуміння явища гегемонії полягає у подоланні державоцентричного підходу, характерного для реалізму. З одного боку, марксизм поділяє положення реалізму щодо можливості використання могутності з метою забезпечення власних інтересів потенційно корисливим шляхом. З іншого, – марксистичні розглядають міжнародну систему як таку, що формується процесами, безпосередньо пов'язаними з глобалізацією. Передовсім, нео-грамшисти наголошують на транснаціоналізації суспільних відносин і на вирішальній ролі «транснаціонального класу менеджерів» у управлінні все більш інтегрованою глобальною політичною економією [3, с. 359].

Крім того, однією зі значних переваг окремих марксистських теорій гегемонії є їхня здатність уникнути так званої «територіальної пастки», або ж надмірної уваги до географічних чи політичних кордонів, а також до питань суверенітету, які є центральними як для реалізму, так і лібералізму. Наприклад, ключове значення у рамках міжнародної по-

літичної економії має неоліберальна політика та практика, що виходить за межі національних держав і не залежить від них [1, с. 142].

Представники нео-грамшизму, як і ліберали, визнають важливість ролі інститутів у закріпленні конкретних ідей і практик, як частини узаконеного світового порядку [4, с. 29–30]. Однак, їхні погляди відрізняються від ліберальних у площині трактування впливу таких практик, оскільки розглядають їх як несправедливі й експлуаторські. Незважаючи на суперечливість такої інтерпретації неолібералістичного впливу, марксистські вчення стали вагомим внеском у дослідження міжнародної політичної економії, а також переваг, які отримують США від встановлення нового світового порядку. Однак, вони не забезпечують переконливого пояснення зв'язку між гео економічними та геостратегічними чинниками.

Насамкінець, представники нео-грамшизму звертають увагу на багатогранний характер гегемонії на сучасному етапі та на спосіб, в який конкретні ідеї можуть стати панівним світоглядом, суттєво обмежуючи можливості вибору як для окремих осіб, так і для політиків [4, с. 36]. Отож, гегемонія може набувати більш інституціоналізованих форм і виходити за межі політики окремої держави [1, с. 232].

Ще одним із напрямів, який мав значний вплив на дослідження явища гегемонії в теорії міжнародних відносин, є конструктивізм. Він «зосереджується на людській свідомості та її ролі в міжнародному житті» [30, с. 856]. Попри певну спільність як з ліберальним, так і з нео-грамшистським наголосом на ролі ідей, норм та цінностей у формуванні поведінки держав та інших акторів на міжнародній арені, конструктивізм виводить важливість ідей та ідеології на новий рівень. Згідно з поглядами А. Вендта – найбільш відомого теоретика конструктивізму, «найважливіші зв'язки, які поєднують держави, формуються з огляду на ідеї, а не матеріальні сили [25, с. 488]. Ідеї визначають значення і зміст влади та стратегій, відповідно до яких держави переслідують власні інтереси, а також самі інтереси» [34, с. 309]. Інтерпретація конструктивістами причинної обумовленості докорінно відрізняється від запропонованої реалістами та марксистами, для яких ідеї, у підсумку, є епіфеноменом, що відображає матеріальну і структурну силу.

Твердження про потенціал, яким володіють ідеї при визначенні інтересів та шляхів їхньої реалізації, стало фундаментальним у роботах Дж. Раггі щодо характеру повоєнної американської гегемонії. На думку Дж. Раггі, новий міжнародний порядок, який встановила американська влада, став радше символом «знищення застарілих багатосторонніх домовленостей, аніж глобальної гегемонії США» [29, с. 568]. Іншими словами, переважаюча структурна сила США та їхні товарно-матеріальні цінності забезпечили представників влади цієї держави здатністю формувати новий повоєнний порядок. Більше того, цей новий уклад відобразив саме американські ідеї та нормативні преференції щодо ліберального, інституціоналізованого та багатостороннього світового порядку.

Вплив конструктивізму на становлення американської зовнішньої політики є беззаперечним. Особливо він був помітним за адміністрації Дж. Буша: вузьке коло впливових неоконсервативних інтелектуалів фактично формували зовнішньополітичний та національний порядок денний США [20].

Незважаючи на незначне зменшення цього впливу за останні декілька років, основні ідеї неоконсерваторів широко застосовуються й надалі [22, с. 243]. Справді, закінчення холодної війни і беззаперечне матеріальне домінування США створили простір, в якому ідеї набули значно більшого значення, ніж будь-коли до того часу: звільнені від обмежень, створених протистоянням наддержав, політичні еліти отримали можливість творити політику, яка чіткіше відображала визначені «американські» інтереси. Це пояснює зростання впливу гео-економіки, порівняно з геополітикою, впродовж 1990-х років» [21, с. 18–20].

Втім, адміністрація Дж. Буша відрізняється від адміністрацій інших президентів США останніх двох десятиліть, передовсім, через намагання односторонньо застосовувати американську могутність, з огляду на «силу і бажання очолити однополярний світ, відкрито встановлюючи правила світового порядку та готовність забезпечити їхнє дотримання» [18, с. 33]. Відступ від багатосторонності і використання доктрини випередження можна пояснити саме вищезгаданим ідеологічним зрушенням, яке передувало «війні з тероризмом».

До сьогодні запропоновано мало досліджень з питань еволюції американської зовнішньої політики після подій 11 вересня 2001 р., здійснених з позицій конструктивізму. Певним винятком є праця «Американська сила і Світовий порядок» (2004) К. Реус-Сміта, в якій він стверджує, що, задля стійкості американської гегемонії, вона повинна стати «соціально вбудованою» [26, с. 6].

У певному сенсі погляди конструктивістів не надто відрізняються від переконань лібералів і нео-грамшистів, які наголошують на важливості інституціоналізації й ідеологічної легітимізації для ефективного забезпечення визначеного міжнародного порядку [4, с. 29]. Однак, характерною відмінною рисою конструктивістського трактування американської зовнішньої політики є уявлення щодо соціально сконструйованого характеру ефективної та стабільної гегемонії, яке запропонував К. Реус-Сміт: «Гегемонію слід розглядати як вид соціальної ієрархії, побудованої на основі статусу і визнання. Вона повинна базуватися на загально визнаних процедурних і матеріально-правових нормах, а ці норми мусять відображати узгодженість (або баланс) інтересів, а також індивідуальних особливостей гегемона та інтересів і особливостей інших держав» [26, с. 102].

Більше того, гегемон повинен забезпечувати власні інтереси відповідно до встановлених норм, інакше легітимність його керівництва буде швидко підважена. Розбудова гегемонії такого зразка, особливо в сучасному складному світі, вимагає наявності висококваліфікованих державних діячів та ефективного апарату. На думку К. Реус-Сміта, адміністрація Дж. Буша зовсім не відповідала цим вимогам [26, с. 102–104].

Очевидною є відмінність між сучасним та минулим гегемонічним статусом США. Політика адміністрації Дж. Буша сприяла зростанню анти-американізму у різних державах, що актуалізувало питання про довговічність американської гегемонії [32, с. 42]. Конструктивізм підкреслює і пояснює очевидний парадокс американської влади: незважаючи на матеріальне домінування у світі, американська одностороння діяльність, а також пов'язане з цим зниження легітимності, спричиняє значне підвищення операційних витрат, пов'язаних з досягненням зовнішньополітичних цілей США [8, с. 257; 24, с. 28–31].

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо на існуванні суттєвих розбіжностей у поглядах представників кожного з розглянутих наукових напрямів та підходів, що мали безпосередній вплив на становлення і розвиток теорії гегемонії у рамках науки про міжнародні відносини – реалістів, лібералів, марксистів та конструктивістів. Водночас, спільним для усіх теоретиків є переконання про існування явища гегемонії у міжнародних відносинах як складного явища, що має безпосередній вплив на характер міжнародної системи та поведінку акторів в її межах.

Враховуючи характер сучасної міжнародної системи, що фактично була сформована під гегемонічним впливом США, не можна недооцінювати ролі представників вказаних теоретичних напрямів у формуванні ідеологічної основи для становлення американської гегемонії. Адже теорія завжди націлена на практичні аспекти подальшого застосування і забезпечує основи для реалізації політичних потреб окремих акторів.

Актуальний характер порушеної у статті проблеми, яка є малодослідженою у вітчизняному науковому дискурсі, дає змогу розглядати вивчення явища гегемонії в контексті

становлення й еволюції міжнародних систем як перспективний напрям розвитку української політичної теорії, що має безпосередній зв'язок із міжнародно-політичною практикою.

Список використаних джерел

1. Agnew J., Corbridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy* / J. Agnew / S. Corbridge // Routledge. – 1995. – 260 p.
2. Cox R. W. Social forces, states and world orders: beyond international relations theory / R. W. Cox // *Millennium*. – 1981. – № 10 (2). – P. 126–155.
3. Cox R. W. *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History* / R. W. Cox // New York: Columbia University Press. – 1987. – 512 p.
4. Gill S. New constitutionalism, democratisation and global political economy / S. Gill // *Pacifica Review*. – 1998. – № 10 (1). – P. 23–38.
5. Gilpin R. *War and Change in World Politics* / R. Gilpin // Cambridge: Cambridge University Press. – 1981. – 288 p.
6. Gilpin R. *The Political Economy of International Relations* / R. Gilpin // Princeton University Press. – 1987. – 472 p.
7. Goldstein J. *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age* / J. Goldstein // New Haven: Yale University Press. – 1988. – 384 p.
8. Gordon P. H., Shapiro J. *Allies At War: America, Europe, and the Crisis Over Iraq* / P. H. Gordon / J. Shapiro // New York: McGraw-Hill. – 2004. – 274 p.
9. Hay C. *Political Analysis: A Critical Introduction* / C. Hay // Houndsmills: Palgrave Macmillan. – 2002. – 336 p.
10. Higgott R. US Foreign Policy and the Securitization of Economic Globalization / R. Higgott // *International Politics*. – 2004. – № 41 (2). – P. 147–175.
11. Hogan M. J. *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State 1945-1954* / M. J. Hogan // Cambridge: Cambridge University Press. – 2000. – 540 p.
12. Huntington S. P. Why international primacy matters / S.P. Huntington // *International Security*. – 1993. – № 17 (4). – P. 68–83.
13. Ikenberry G. J. Institutions, strategic restraint, and the persistence of the American postwar order / G. J. Ikenberry // *International Security*. – 1998. – № 23 (3). – P. 43–78.
14. Ikenberry G. J. *After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars* / G. J. Ikenberry // Princeton. NJ: Princeton University. – 2000. – 320 p.
15. Keohane R. O., Nye J. S. *Power and Interdependence: World Politics in Transition* / R. O. Keohane / J. S. Nye // Boston: Little, Brown & Co. – 1977. – 273 p.
16. Keohane R. O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* / R. O. Keohane // Princeton: Princeton University Press. – Author Edition. – 2005. – 320 p.
17. Kindleberger C. P. *The World in Depression 1929–1939* / C. P. Kindleberger // University of California Press. – 40th Anniversary Edition. – 2013. – 344 p.
18. Krauthammer C. The unipolar moment / C. Krauthammer // *Foreign Affairs*. – 1990–1991. – № 70 (1). – P. 23–33.
19. Latham R. *The Liberal Moment: Modernity, Security, and the Making of Postwar International Order* / R. Latham // New York : Columbia University Press. – 1997. – 296 p.
20. Lieven A. The push for war / A. Lieven // *London Review of Books* 24:19, on-line version. – 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lrb.co.uk/v24/n19/andath-lieven/the-push-for-war>.

21. Luttwak E. *Turbo-Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy* / E. Luttwak // Harper Perennial. – 2000. – 304 p.
22. Mann J. *Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet* / J. Mann // Penguin Books. – 2004. – 464 p.
23. Mearsheimer J. J. *The Tragedy of Great Power Politics* / J.J. Mearsheimer // New York: W. W. Norton. – Updated Edition. – 2014. – 592 p.
24. Nye J. S. *The Paradox of American Power* / J. S. Nye // Oxford : Oxford University Press. – 2003. – 240 p.
25. Reus-Smit C. *Imagining society: Constructivism and the English School* / C. Reus-Smit // *British Journal of Politics and International Relations*. – 2002. – № 4 (3). – P. 487–509.
26. Reus-Smit C. *American Power and World Order* / C. Reus-Smit // Cambridge: Polity Press. – 2004. – 200 p.
27. Richardson J. L. *Contending Liberalisms in World Politics: Ideology and Power* / J. L. Richardson // Lynne Rienner. – 2001. – 239 p.
28. Robinson W. I., Harris J. *Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class* / W. I. Robinson / J. Harris // *Science & Society*. – 2000. – № 64 (1). – P. 11–54.
29. Ruggie J. G. *Multilateralism: the anatomy of an institution* / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1993. – № 46 (3). – P. 561–598.
30. Ruggie J. G. *What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge* / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1998. – № 52 (4). – P. 855–885.
31. Russett B. M. *Grasping the Democratic Peace : Principles for a post-Cold War World* / B. M. Russett // Lynne Rienner Publishers. – 2001. – 239 p.
32. Sardar Z., Wyn Davies M. *Why Do People Hate America?* / Z. Sardar / M. Wyn Davies // Cambridge: Icon Books. – 2002. – 240 p.
33. Smith S. *The United States and the discipline of international relations: Hegemonic country, hegemonic discipline* / S. Smith // *International Studies Review*. – 2002. – № 4 (2). – P. 67–85.
34. Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt // Cambridge University Press. – 1999. – 447 p.
35. Wohlforth W. C. *The stability of a unipolar world* / W. C. Wohlforth // *International Security*. – 1999. – № 24 (1). – P. 5–41.

References

1. *Agnew J., Corbridge S. Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy* / J. Agnew / S. Corbridge // Routledge. – 1995. – 260 p.
2. *Cox R. W. 'Social forces, states and world orders: beyond international relations theory'* / R. W. Cox // *Millennium*. – 1981. – № 10 (2). – P. 126–155.
3. *Cox R. W. Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History* / R. W. Cox // New York : Columbia University Press. – 1987. – 512 p.
4. *Gill S. 'New constitutionalism, democratisation and global political economy'* / S. Gill // *Pacifica Review*. – 1998. – № 10 (1). – P. 23–38.
5. *Gilpin R. War and Change in World Politics* / R. Gilpin // Cambridge: Cambridge University Press. – 1981. – 288 p.
6. *Gilpin R. The Political Economy of International Relations* / R. Gilpin // Princeton University Press. – 1987. – 472 p.

7. *Goldstein J.* Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age / J. Goldstein // New Haven : Yale University Press. – 1988. – 384 p.
8. *Gordon P. H., Shapiro J.* Allies At War: America, Europe, and the Crisis Over Iraq / P. H. Gordon / J. Shapiro // New York : McGraw-Hill. – 2004. – 274 p.
9. *Hay C.* Political Analysis: A Critical Introduction / C. Hay // Houndsmills: Palgrave Macmillan. – 2002. – 336 p.
10. *Higgott R.* 'US Foreign Policy and the 'Securitization' of Economic Globalization' / R. Higgott // International Politics. – 2004. – № 41 (2). – P. 147–175.
11. *Hogan M. J.* A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State 1945–1954 / M. J. Hogan // Cambridge : Cambridge University Press. – 2000. – 540 p.
12. *Huntington S. P.* 'Why international primacy matters' / S.P. Huntington // International Security. – 1993. – № 17 (4). – P. 68–83.
13. *Ikenberry G. J.* 'Institutions, strategic restraint, and the persistence of the American post-war order' / G. J. Ikenberry // International Security. – 1998. – № 23 (3). – P. 43–78.
14. *Ikenberry G. J.* After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars / G. J. Ikenberry // Princeton. NJ : Princeton University. – 2000. – 320 p.
15. *Keohane R. O., Nye J. S.* Power and Interdependence: World Politics in Transition / R. O. Keohane / J. S. Nye // Boston : Little, Brown & Co. – 1977. – 273 p.
16. *Keohane R. O.* After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy / R. O. Keohane // Princeton: Princeton University Press. – Author Edition. – 2005. – 320 p.
17. *Kindleberger C. P.* The World in Depression 1929-1939 / C. P. Kindleberger // University of California Press. – 40th Anniversary Edition. – 2013. – 344 p.
18. *Krauthammer C.* 'The unipolar moment' / C. Krauthammer // Foreign Affairs. – 1990–1991. – № 70 (1). – P. 23–33.
19. *Latham R.* The Liberal Moment: Modernity, Security, and the Making of Postwar International Order / R. Latham // New York: Columbia University Press. – 1997. – 296 p.
20. *Lieven A.* 'The push for war' / A. Lieven // London Review of Books 24:19, on-line version. – 2002. – Available at: <<http://www.lrb.co.uk/v24/n19/anatol-lieven/the-push-for-war>>
21. *Luttwak E.* Turbo-Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy / E. Luttwak // Harper Perennial. – 2000. – 304 p.
22. *Mann J.* Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet / J. Mann // Penguin Books. – 2004. – 464 p.
23. *Mearsheimer J. J.* The Tragedy of Great Power Politics / J.J. Mearsheimer // New York: W. W. Norton. – Updated Edition. – 2014. – 592 p.
24. *Nye J. S.* The Paradox of American Power / J. S. Nye // Oxford: Oxford University Press. – 2003. – 240 p.
25. *Reus-Smit C.* 'Imagining society: Constructivism and the English School' / C. Reus-Smit // British Journal of Politics and International Relations. – 2002. – № 4 (3). – 487–509.
26. *Reus-Smit C.* American Power and World Order / C. Reus-Smit // Cambridge: Polity Press. – 2004. – 200 p.
27. *Richardson J. L.* Contending Liberalisms in World Politics: Ideology and Power / J. L. Richardson // Lynne Rienner. – 2001. – 239 p.
28. *Robinson W. I., Harris J.* 'Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class' / W. I. Robinson / J. Harris // Science & Society. – 2000. – № 64 (1). – P. 11–54.

29. *Ruggie J. G.* 'Multilateralism: the anatomy of an institution' / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1993. – № 46 (3). – P. 561–598.
30. *Ruggie J. G.* 'What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge' / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1998. – № 52 (4). – P. 855–885.
31. *Russett B. M.* *Grasping the Democratic Peace : Principles for a post-Cold War World* / B. M. Russett // Lynne Rienner Publishers. – 2001. – 239 p.
32. *Sardar Z., Wyn Davies M.* *Why Do People Hate America?* / Z. Sardar / M. Wyn Davies // Cambridge : Icon Books. – 2002. – 240 p.
33. *Smith S.* 'The United States and the discipline of international relations: "Hegemonic country, hegemonic discipline"' / S. Smith // *International Studies Review*. – 2002. – № 4 (2). – P. 67–85.
34. *Wendt A.* *Social Theory of International Politics* / A. Wendt // Cambridge University Press. – 1999. – 447 p.
35. *Wohlforth W. C.* 'The stability of a unipolar world' / W. C. Wohlforth // *International Security*. – 1999. – № 24 (1). – P. 5–41.